

HƏYAT VƏ FƏALİYYƏTİ

Səməd bəy Sadıq bəy oğlu Mehmandarov 16 oktyabr 1856-cı ildə (1855) Lənkəran rayonunda anadan olmuşdur. Əslən Şuşadan olan atası dövlət xidməti ilə əlaqədar olaraq Lənkəranda yaşamışdır. İlk təhsilini Bakıda Edadiyə məktəbində almış, 1873-cü ildə Peterburqdakı 2-ci Konstantin hərbi məktəbinə daxil olmuş, Mehmandarov praporşik rütbəsi (ilkin zabit rütbəsi) olaraq, 1-ci Türküstan topçu briqadasına göndərilmişdir. 1875-ci ilin dekabrında podporuçik rütbəsi almış və üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav" ordeni ilə təltif edilmişdir. Sonralar 2-ci və 38-ci topçu briqadalarında xidmət edən Mehmandarov 1894-cü ildə Varşava hərbi dairəsinə, 1898-ci ildə isə Əlahiddə Zabaykalye hərbi divizionuna göndərilmişdir.

1898-ci ildə podpolkovnik rütbəsi alan Səməd bəy Mehmandarov Zabaykalye artilleriya diviziyasının komandiri təyin edilmişdir. O illərdə diviziya Mancuriyada yerləşirdi. 1900–1901-ci illərdə Çində baş vermiş İxetuan üsyanının yatırılmasında onun komandir olduğu diviziya iştirak etmişdir. 1901-ci ildə Səməd bəy Mehmandarov polkovnik rütbəsinə yüksəlmiş, III dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" ordeni və üzərində "Qəhrəmancasına fərqlənməyə görə" sözləri yazılmış qızıl qılnc ilə təltif olunmuşdur.

Səməd bəy Mehmandarov 1904–1905-ci illər Rusiya–Yaponiya müharibəsində iştirak etmiş, 7-ci Şərqi Sibir artilleriya divizionunun komandiri və eyni zamanda Port-Arturun Şərq cəbhəsinin artilleriya rəisi olmuşdur. O, əsir düşməyi həqarətli azadlıqdan üstün tutmuş və 1905-ci ilin avqustunda Portsutda (ABŞ) bağlanmış sülh müqaviləsinin şərtlərinə əsasən əsirlikdən azad edilmişdir.

Mehmandarov Birinci dünya müharibəsinin də iştirakçısı olmuş, əvvəlcə birinci piyada diviziyasına, sonra isə 2-ci Qafqaz ordusuna komandanlıq etmiş, həmin vəzifələrdə də ona tapşırılan ən məsuliyyətli tapşırıqları uğurla yerinə yetirmişdir.

1914-cü il sentyabrın 15-də Lodz əməliyyatı zamanı general Səməd bəy Mehmandarov xüsusi şöhrət qazanmışdır. Əməliyyatların keçirilməsi zamanı nümayiş etdirdiyi yüksək komandirlik məharəti, təşkilatçılıq vərdisləri çar Rusiyası komandanlığı tərəfindən lazımınca dəyərləndirilmiş və o, hərbi akademiya təhsilinin olmamasına baxmayaraq, 1915-ci il martın 22-də tam general rütbəsinə layiq görülmüşdür. Müharibədə göstərdiyi xidmətlərə görə ona tam artilleriya generalı rütbəsi verilmişdir.

1915-ci ildə Mehmandarov II Qafqaz Ordu Korpusunun komandanı təyin edilmişdir. 1917-ci ilin əvvəlində Rusiya ilə yanaşı, İngiltərə, Fransa və Rumıniyanın bir sıra yüksək hərbi ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

1917-ci il Fevral burjua inqilabı zamanı Səməd bəy Mehmandarov Qafqazda olmuşdur. İnqilabdan sonra rus ordusunda bolşevikləşmə və anarxiyanın güclənməsi səbəbindən istefa vermiş, 1918-ci il noyabrın 1-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti Hərbi Nazirliyin bərpası haqqında qərar qəbul etdikdən sonra Mehmandarov Cümhuriyyət ordusunda xidmətə çağırılmış, hərbi nazirin müavini təyin edilmiş və ordunun formalaşdırılması ona həvalə olunmuşdur.

1918-ci il noyabrın 17-də Müttəfiq dövlətlər adından Bakıya daxil olan ingilis qoşunlarının komandanlığı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hərbi qüvvələrinin, o cümlədən Hərbi Nazirliyin Bakıdan çıxarılmasını tələb etmişdir. Bununla əlaqədar, nazirlik Gəncəyə köçürülmüş və 1919-cu ilin ortalarına kimi orada fəaliyyət göstərmişdir.

Mehmandarov 1918-ci il dekabrın 25-də o, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri təyin edilmişdir.

Paytaxtdan ayrı düşmək qarşıda dayanan mürəkkəb vəzifələrin həllinin operativliyinə təsir göstərsə də, Mehmandarovun işgüzarlığı, ətrafına topladığı zabitlərin və generalların iş keyfiyyətlərindən məqsədyönlü istifadə etməsi mövcud çətinliklərin həllində bir dinamiklik yaratmışdır. Kadrlarla işlərin düzgün qurulması Mehmandarovun hərbi nazir kimi uğurlu fəaliyyətini şərtləndirən başlıca amillərdən biri olmuşdur. Böyük etimad, yüksək tələbkərlilik və daimi qayğı Əlağa Şıxlinski, Məmməd bəy Sulkeviç, Həbib bəy Səlimov, İbrahim ağa Usubov, İbrahim bəy Vəkilov, Cavad bəy Şıxlinski, Əbdülhəmid bəy Qaytabaşı, Teymur bəy Novruzov və onlarca digər generalın və yüksək rütbəli milli zabitlərin təşəbbüskar fəaliyyətinə geniş meydan açdı. Zabit kadrlarının sayının artırılmasını Mehmandarov ordu quruculuğunun milli zəmin üzərində təkmilləşdirilməsinin mühüm şərti sayırdı. Məhz onun təşəbbüsü ilə Gəncə hərbi məktəbinin bazasında əvvəlcə Praporşiklər məktəbi, sonra isə Hərbiyyə məktəbi açılmışdır. Eyni zamanda, İstehkamçılar məktəbi, Hərbi dəmiryolçular məktəbi, Şuşa hərbi-feldşer məktəbi fəaliyyətə başlamışdır.

Ordu quruculuğunun milli zəmində qurulması və aparılması Mehmandarovun hərbi nazir kimi izlədiyi əsas xətt olmuşdur. Konkret tarixi şəraitdə Azərbaycanda türk və rus hərbi təcrübələrinin təsiri olmasına baxmayaraq, o, həmin təcrübələrin ən yaxşı cəhətlərindən məhz milli zəmin, şərait və ənənə əsasında istifadəsinə üstünlük vermişdir. Milli məqamları Cümhuriyyət ordusu hərbi qulluqçusunu xalqına daha da yaxınlaşdıran, vətəninə daha dərinlən bağlayan dəyərlər kimi qiymətləndirən Mehmandarov orduda rəsmi dilin Azərbaycan dili olduğunu elan edərək, azərbaycanlı döyüşçülərin Qurani-Kərimin altından keçməklə, Vətənə sədaqət andı içmələrini vacib saymış, Azərbaycan dilinin öyrənilməsi üçün göstəriş vermiş, əsgərlərin marşları Azərbaycan dilində oxumasını tələb etmiş, milli və tarixi rəmzləri özündə əks etdirən döyüş bayraqlarının və geyim formalarının layihələrini təsdiqləmiş, Azərbaycan xalqının zəngin hərbi tarixinin öyrənilməsinə və hərbi qulluqçular arasında yayılmasına, hətta əsgərlərin qidalanmasında milli xörəklərin üstünlük təşkil etməsinə göstəriş vermişdir.

Mehmandarov Hərbi Nazirlikdəki fəaliyyətinin ilk günlərindən qoşunlardakı vəziyyətlə tanışlıq məqsədilə hərbi hissələrdə olmuşdur. Bunun nəticəsində aşkara çıxan fərarilik, çağırış - səfərbərlik işinin düzgün qurulmaması kimi ciddi nöqsanları aradan qaldırmaq, əhalidə orduya inam yaratmaq üçün Mehmandarov xalqa müraciət etmiş, 1919-cu il fevralın 25-də Parlamentdəki proqram xarakterli çıxışında, habelə digər əmr və yazışmalarında imkanlı şəxslərin övladlarının xidmətdən yayındırılmasını sərt tənqid etmişdir. Əhalinin hərbi xidmət yaşını çatmış bütün kateqoriyalarının orduya cəlb edilməsi üçün çağırış və səfərbərlik işinin yeni sistemi tətbiq olunmuş, bu sistemi işlək vəziyyətə gətirəcək orqanların şəbəkəsi genişləndirilmiş, fərarilərin, habelə imkanlı şəxslərin xidmətdən yayınan övladlarının xidmətə qaytarılması üçün daxili işlər orqanları ilə əlaqələr gücləndirilmişdir. Fərarilik və xidmətdən yayınmanın əsas səbəblərindən biri olan xidmət şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün mütəmadi addımlar atılmağa başlanmışdır. Ordunun çevik və işlək strukturları və idarəetmə orqanları yaradılmış, konkret tarixi şəraitdə Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyinin daha səmərəli təmin edilməsi vəzifələrinə uyğun olaraq, bu struktur və idarəetmə

orqanları daha da təkmilləşdirilmiş, ordunun maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması və döyüş hazırlığının yüksəldilməsi üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Denikin qoşunlarının hücum təhlükəsinin qarşısını almaq məqsədilə Bakı ətrafında və Şimal sərhədi boyunca güclü müdafiə sisteminin yaradılması, Lənkəran bölgəsindəki separatçılığın aradan qaldırılması üçün planlaşdırılan döyüş tapşırığının icrasının təşkili, habelə 1920-ci il martın sonlarında Qarabağa erməni təcavüzünün qətiyyətlə dəf olunması və Cümhuriyyətin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi Mehmandarovun hərbi nazir kimi fəaliyyətinin dəyərli nəticələri olmuşdur. Həm Qarabağ istiqamətində, həm də Qazax-Tovuz bölgəsində genişlənən erməni təcavüzünün qarşısının alınması üçün ölkənin hərbi potensialını məharətlə istiqamətləndirən Mehmandarov, strateji təşəbbüsü öz əlində saxlamaqla, Azərbaycanın hərbi tarixinə layiqli səhifələr yazmışdır.

Aprel işğalı (1920) ilə əlaqədar Mehmandarov vəzifəsindən istefa vermişdir. Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş qüvvələr onu Gəncə üsyanının təşkilində günahkar bilərək, 1920-ci il iyunun 4-də Ə. Şıxlinski ilə birlikdə həbs etmişdilər. Yalnız Nəriman Nərimanovun işə qarışmasından sonra Mehmandarov bolşevik terrorundan xilas olmuş və Ə. Şıxlinski ilə bərabər bir il Moskvada yaşamaq məcburiyyətində qalmışdır. Mehmandarov 1921-ci ilin yayında Bakıya qayıdaraq, Xalq Hərbiyyə və Bəhriyyə Komissarlığında işə düzəlmiş, 1924-1928-ci illərdə Birləşmiş Komandirlər məktəbində müəllim işləmiş, 1929-cu ildə isə təqaüdə çıxmışdır.

Səməd bəy Mehmandarov 1931-ci il fevral 12-də vəfat etmiş, Çənbərəkənd qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

XIX əsrin sonlarında Səməd bəy Mehmandarov xalqın maariflənməsini son dərəcə vacib hesab edir, vətəndən uzaqda olmasına baxmayaraq dövrü mətbuatda maarifçilik ruhlu məqalələrlə çıxış edirdi. Onun “Müsəlmanların geriliyinin səbəbləri”, “İbtidai qiraət dərsləri”, “Müsəlman mühafizəkarlığı əleyhinə” və digər yazıları Tiflisdə nəşr olunan “Novoye obozreniye” qəzetində dərc olunmuşdur. 1920-ci il iyunun 4-də Mehmandarov Gəncə üsyanının təşkilində günahlandırılaraq Ə.Şıxlinski ilə birlikdə həbs edilmiş, yalnız Nəriman Nərimanovun müdaxiləsindən sonra azad olunmuşdur. Bundan sonra bir il Moskvada yaşamağa məcbur qalmışdır.

1921-ci ilin yayında Bakıya qayıdan S.Mehmandarov Xalq Hərbiyyə və Bəhriyyə Komissarlığında çalışmış, 1924–1928-ci illərdə Birləşmiş Komandirlər məktəbində müəllimlik etmişdir. 1928-ci ildə səhhətinə görə xidmətdən tərxis olunmuş və ona fərdi dövlət təqaüdü təyin edilmişdir.

Hərbi xidmətlərində göstərdiyi şücaətə görə Səməd bəy Mehmandarov bir sıra yüksək orden və medallarla təltif olunmuş, o cümlədən “Müqəddəs Georgi”, “Müqəddəs Aleksandr Nevski”, “Ağ Qartal” ordenləri, həmçinin “İgidliyə görə” qızıl qılınçı ilə mükafatlandırılmışdır.

Səməd bəy Sadıq bəy oğlu Mehmandarov 1931-ci il fevral ayının 12-də Bakıda vəfat etmiş, Çənbərəkənd qəbiristanlığında dəfn edilmişdir. 1939-cu ildə qəbiristanlıq yerində S. M. Kirov adına park (indiki Şəhidlər Xiyabanı) salınmış və Mehmandarovun məzarı itib-batmışdır.

Bakı, Bərdə, Gəncə, Ağcabədi, Lənkəran, Quba və Qəbələ şəhərlərində mərkəzi küçələrdən biri Səməd bəy Mehmandarovun adını daşıyır. Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin bir tankeri də General Mehmandarov adına adlandırılmışdır. O, Aleksandr Stepanovun “Port-Artur” və “Zvonarev ailəsi” romanlarının əsas qəhrəmanlarından biridir. Bakı və Lənkəran şəhərlərində

Səməd bəy Mehmandarov adına parklar salınmışdır. Vladıqafqaz şəhərində yaşadığı evin fasadında onun xatirəsinə xatirə lövhəsi yerləşdirilmişdir.

29 sentyabr 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Səməd bəy Mehmandarovun 160 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalanmışdır.

General Səməd bəy Mehmandarov haqqında “Sizi dünyalar qədər sevirdim” (1985), “Səmədbəy” (1995), “Artilleriyanın Allahı sayılırdı” (1996), “Tənha ruh” (1998), “Cümhuriyyət generalları” (2006), “Sərdar” (2015) və “Rusiyanın fəxr etdiyi müsəlmanlar” adlı sənədli və bədii filmlər çəkilmişdir.

Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri, görkəmli dövlət və hərbi xadim, artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov Azərbaycan hərbi tarixində parlaq iz qoymuş şəxsiyyətlərdəndir. Onun adı bu gün də Azərbaycan Ordusunun mənəvi gücündə, zabitlərin peşəkarlıq və sədaqət ənənəsində yaşayır.